

7. Коршунова Н. Л. Проекты и прожектыв в педагогике / Н. Л. Коршунова // Педагогика. – 2003. – № 5. – С. 4–9.
8. Козлов И. Ф. Педагогический опыт А. С. Макаренко / И. Ф. Козлов. – М.: Просвещение, 1987. – 185 с.
9. Колесникова А. И. Педагогическое проектирование: учеб. пособие для высших учеб. заведений / И. А. Колесникова, М. П. Горчакова-Сибирская; под. ред. И. А. Колесниковой. – М.: Академия, 2005. – 298 с.
10. Новий тлумачний словник української мови: у трьох томах / Укл: В. Яременко, О. Сліпущко. – Вид. 2-ге, виправ. Т. 1. – К.: Вид-во «АКОНІТ», 2003. – 926 с.
11. Яковлева Н. О. проектирование как педагогический феномен / Н.О. Яковлева // Педагогика. – 2002. – № 6. – С. 6–10.

УДК 37.042 : 37.036

О. В. ОМЕЛЬЧУК

СУТНІСНО-ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ

Проаналізовано проблему розвитку творчих здібностей старшокласників в умовах профільної технологічної підготовки. Обґрунтовано, що в цьому процесі забезпечується спрямованість учнів на майбутню професійну діяльність творчого характеру. Доведено важливість розвитку творчих здібностей старшокласників у середовищі, в якому поєднується самоосвіта з творчою діяльністю, та існує співтворчість суб'єктів освітнього процесу.

Ключові слова: розвиток, здібності, творчість, творча особистість, творчі здібності, профільне навчання, технологічна підготовка.

А. В. ОМЕЛЬЧУК

СУЩНОСТНО-ЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ШКОЛЬНИКОВ

Анализируется проблема развития творческих способностей старшеклассников в условиях профильной технологической подготовки. Обосновывается, что в этом процессе обеспечивается ориентация учеников на будущую профессиональную деятельность творческого характера. Отмечается важность развития творческих способностей старшеклассников в среде, в которой сочетается самообразование с творческой деятельностью, и существует сотворчество субъектов образовательного процесса.

Ключевые слова: развитие, способности, творчество, творческая личность, творческие способности, профильное обучение, технологическая подготовка.

O. V. OMELCHUK

ESSENTIAL AND LOGICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF DEVELOPMENT OF PUPILS' CREATIVE TECHNOLOGICAL ABILITIES

The article deals with the problem of senior pupils' creative ability training during professional technology preparation. We prove that the development of creative abilities during the process of professional technology training is simultaneously a factor and a reason that provide pupils' orientation on future professional creative activity. We also state that senior pupils' creative abilities development in surroundings is the most important feature, because it correlates with self-education and different types of creative activity and also with cooperative creativity of educational process members.

Keywords: development, ability, creativity, creative personality, professional education, technology training.

Перетворення, що відбуваються в соціальному житті суспільства, розширюють можливості прояву особистісних якостей творчої людини. Нині значно зросла соціальна та професійна відповідальність кожної людини за свою долю. Особистість, яка здатна перебороти

труднощі і, отже з одного боку, знайти власне соціальне і професійне місце, а в разі необхідності, з іншого боку, створити його, виявляючи волю й активність, є об'єктом вивчення філософів, соціологів, психологів і педагогів.

Вивчення проблеми творчості має багатовікову історію та різні аспекти: філософський – формування і розвиток здібностей за допомогою оволодіння матеріальною і духовною культурою; психологічний – дослідження психологічних основ здібностей; педагогічний – визначення шляхів і засобів розвитку особистості, її творчих здібностей, вплив педагогічних дій на особистість у процесі навчання.

Різними аспектами дослідження теорії творчості займалися В. Андрєєв М. Бахтін, М. Бердяєв, В. Біблер, Д. Богоявленська, А. Брушлинський, Г. Батищев, Л. Виготський, І. Волощук, Б. Кедров, А. Коршунов, О. Лук, В. Моляко, Я. Пономарьов, А. Шептулін, В. Шинкарук, А. Шумілін та ін.

Теорія здібностей як комплексу індивідуально-психологічних властивостей і якостей особистості, що є умовою виконання тієї чи іншої діяльності, представлена у наукових розвідках багатьох відомих психологів: Б. Ананьева, К. Гуревича, В. Дружиніна, О. Ковальова, В. Крутецького, Н. Лейтеса, В. Моляко, К. Платонова, В. Роменця, Б. Теплова та ін. Вони здебільшого визначають три основних ознаки здібностей, які: 1) відрізняють одну людини від іншої; 2) мають відношення до успішності виконання певної діяльності; 3) не зводяться до наявних у людини знань, умінь і навичок, однак можуть пояснити легкість і швидкість їх набуття [12, с. 35].

Мета статті – з'ясувати особливості процесу розвитку творчих здібностей старшокласників в умовах профільної технологічної підготовки, що забезпечує зорієнтованість учнів на майбутню професійну діяльність творчого характеру.

Розглянемо більш докладно сутність понять «творчість» і «творча особистість», а також важливі якості, що їх характеризують, – творчі здібності і творчу активність.

Початковим етапом творчої діяльності є виявлення суперечності та визначення творчого завдання. Варто зазначити, якщо на цьому етапі творчої діяльності школярі використовують аналітичні здібності, базові знання й уміння, творчий потенціал, то подальші кроки напряду залежать від творчих здібностей, ціннісних орієнтації, морально-гуманістичних якостей особистості. У цьому сенсі В. Моляко зазначає: «Творчість важлива сама собою як створення нового, оригінального, також, важлива і як стимулятор діяльності, що сприяє розвитку пізнавальної сфери і розвитку особистості загалом» [9, с. 7].

Здатність особистості до творчого саморозвитку залежить від ступеня прояву творчої активності, а, отже, від прагнення людини до дії, прояву власних здібностей, задоволення потреби в трансформації та творенні самої себе. Аналіз літературних джерел свідчить про розмаїття оцінок, думок, спроб тлумачення феномена творчої діяльності. Особливий інтерес становлять дослідження, що дають можливість для обґрунтування і побудови психолого-педагогічної роботи з учнями з метою розвитку їхніх творчих здібностей і творчої активності.

Існують дві тенденції в розумінні творчої активності. В одному випадку вона трактується як синонім будь-якої розумової діяльності взагалі, а з іншого боку, активність – це міра взаємодії суб'єкта з об'єктом. На думку Д. Богоявленської, мірою активності може бути ініціатива, тобто продовження розумової діяльності за межами ситуативної заданості, яка не зумовлюється практичними проблемами, зовнішньою або суб'єктивно негативною оцінкою роботи. Творча активність – суто особистісна властивість, єдність пізнавальних і мотиваційних чинників [2, с. 24].

Психолог Г. Костюк визначав два рівні дії особистості: 1) дії особистості на рівні соціального індивіда, коли діяльність зумовлена поставленою метою та прогнозованим результатом; 2) дії творчої особистості, коли результат завжди ширший за поставлену мету (у цьому випадку дія породжує нову мету) [6, с. 72].

Існують три якісні рівні активності: 1) стимулювально-продуктивний або пасивний, коли людина залишається у межах заданого чи інтуїтивно знайденого способу дії; 2) евристичний, коли людина, маючи достатньо надійний спосіб вирішення проблеми, продовжує аналізувати склад і структуру своєї діяльності, тобто виявляє певний рівень активності, який призводить до відкриття нових способів розв'язання; 3) креативний, коли виявлена суб'єктом емпірична

закономірність стає для нього не евристикою, а самостійною проблемою, заради вивчення якої він готовий припинити запропоновану ззовні діяльність, почавши іншу, мотивовану вже зсередини. Креативний рівень активності відповідає теоретичним відкриттям у науці [3, с. 84].

Спектр чинників, що впливають на прояв креативних властивостей особистості, дуже широкий. Тому креативність адекватно розглядати як властивість, що будується за принципом умовної ймовірності: «якщо... – то ...», тобто як властивість, яка формується у процесі навчання та виховання особистості [4, с. 36]. Звідси, у контексті дослідження цікавою виявляється проблема – як можна навчити творчості та як її розвинути.

На рис. 1 представлений перелік якостей творчої особистості, зумовлений наявністю дивергентного (творчого) мислення. У педагогічній психології його завжди відрізняють від репродуктивного (відтворювального) мислення і відповідної уяви, коли особистість засвоює готові знання з наступним їх відтворенням.

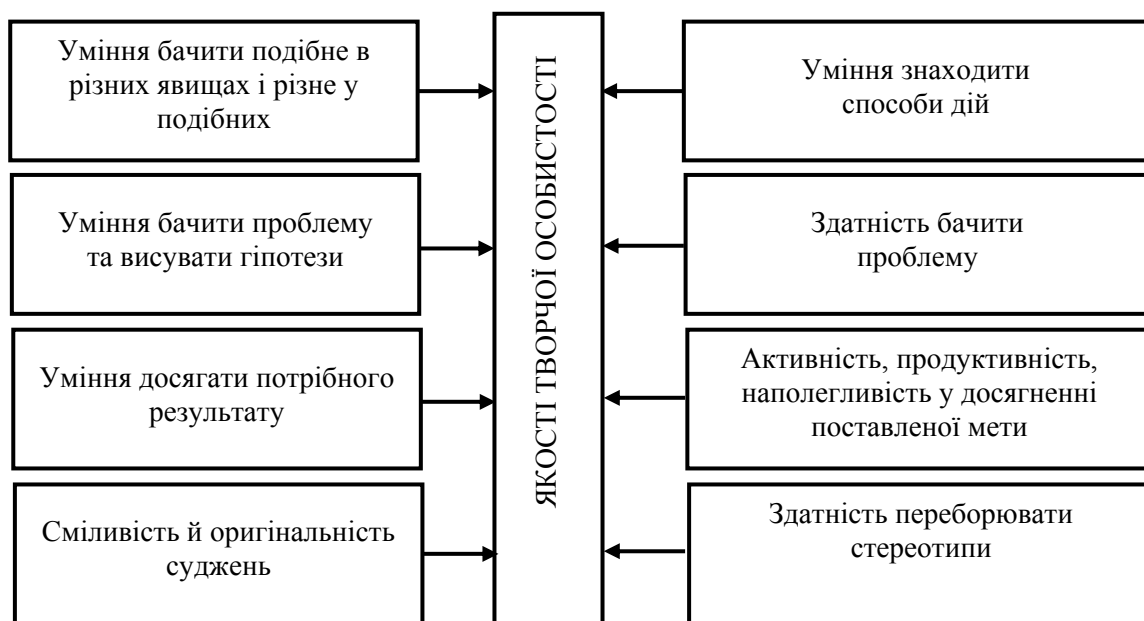

Рис. 1. Якості творчої особистості.

Основні показники розумового розвитку – це багатий запас, системність знань, набуття раціональних прийомів розумової діяльності. Розуміння навчання як нагромадження знань й одночасне оволодіння способами оперування цими знаннями нівелює суперечність між процесами навчання і творчого розвитку.

Дослідження проблеми розвитку творчої активності істотно збагатили структура творчого інтелекту, розроблена Р. Мейлі. Теоретично він, не претендуючи на виділення всіх можливих чинників інтелекту, виокремлює два з них: складності та цілісності, вказуючи, що вони спільно є як аспектам процесів мислення. Перелік чинників характеризує форму інтелекту. За даними Р. Мейлі, розрізняють п'ять типових профілів: творчий, рівномірно розвинутий, формально-логічний, образно-конкретний, аналітичний. Аналіз структури творчого інтелекту дає можливість зробити такі висновки: творчий інтелект є інтелектом поєднання, в якому неможливо визначити провідну роль і значення або логічного, або образного мислення; поряд з образним і логічним компонентами структури творчого інтелекту необхідно розглядати інтелектуальну чутливість як не менш значущий у структурі компонент [8, с. 248].

Проведений аналіз окремих основних напрямів дав можливість представити цілісно важливі моменти для формування творчої активності особистості, зокрема такі з них:

– прояв творчих здібностей у людині особистісно-опосередкований, отже, її психолого-педагогічна «історія» розвитку є своєрідним ключем, який розкриває прояв творчої активності, що охоплює всі аспекти набутих знань, умінь і сформованого життєвого досвіду, тобто

особистість виявляє себе у творчій діяльності; цим визначається взаємозв'язок і взаємозумовленість особливостей людини та творчих процесів;

– важливим компонентом творчого процесу є активність людини, яка проявляється у творчій ініціативі; природно, що рівень творчої активності пов'язаний з особистісними особливостями людини, тому характер перебігу психічних процесів у людині визначає рівень прояву цієї активності.

Для отримання об'єктивного результату дослідження проблеми розвитку політехнічних знань, конструктивних умінь, творчих здібностей та активності школярів, а також з'ясування впливу на цей процес якісно організованої технологічної діяльності в умовах старшої профільної школи нами обрана теоретико-методологічна стратегія дослідження, що спирається на методологічний підхід, під яким розуміють «сукупність принципів, що визначають загальну мету і стратегію діяльності, незалежно від того, чи вона є теоретичною чи практичною» [10, с. 27].

Проблема розвитку особистості, її якостей і властивостей вирішується з позицій системного, діяльнісного, особистісно зорієнтованого, компетентнісного та інших підходів. Вважаємо недоцільним здійснювати ґрунтовний аналіз усіх підходів, існуючих психолого-педагогічній літературі, а виокремимо позитивні аспекти тих, які, на нашу думку, важливі для дослідження. Так, сутність системного підходу розрита у працях В. Афанасьєва, І. Блауберга, Б. Гершунського, Л. Зоріної, В. Краєвського, В. Садовського, А. Усмова та ін. Цей підхід – процесуальна система взаємодії педагога, учнів і засобів освіти, а результатом цієї взаємодії є поява нових якостей особистості школяра. Цінність комплексного підходу (Е. Моносзон, Л. Новікова, І. Фролов та ін.) полягає у взаємозв'язаній взаємодії сторін особистості через включення у різні види ціннісної діяльності, які сприяють формуванню та розвитку відповідних якостей. Діяльнісний підхід (О. Леонтьєв, С. Самарін, В. Шадріков) важливий тим, що в педагогічному процесі активізація діяльності особистості пов'язана з уточненням і розчленуванням мети, посиленням мотиваційної діяльності та її компонентів, розвитком самостійності особистості. Стосовно особистісно зорієнтованого підходу (І. Бех, В. Серіков, І. Якіманська та ін.) зазначимо, що він вносить суттєві зміни в розуміння змісту освіти і виховання, передбачає мотивацію видів діяльності, перелік природовідповідних особливостей кожної особистості, створення умов для самореалізації, «розвитку самоцінних форм активності учнів з урахуванням зони найближчого розвитку» [1, с. 240]. Однак саме компетентнісний підхід (С. Гончаренко, І. Гушлевська, І. Зімня, О. Овчарук, І. Родригіна та ін.) нині покладений в основу стратегії модернізації вітчизняної освіти, зокрема старшої профільної школи. Ідея компетентнісно зорієнтованої освіти розглядається як одна з найбільш адекватних відповідей на нове соціальне замовлення суспільства. Вона передбачає орієнтацію не лише на засвоєння учнями визначеного обсягу знань, а й на формування особистості, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, набуття ключових компетенцій [5, с. 43].

Проведений аналіз методологічних підходів дозволяє стверджувати, що всі вони взаємозалежні та спрямовані на формування у школярів знань основ наук (зокрема політехнічних), вироблення навчально-пізнавальних умінь (у т. ч. конструктивних) і творчий розвиток особистості учнів. Однак, на нашу думку, для розробки та реалізації на практиці системи формування і розвитку творчої особистості школяра в умовах профільного навчання необхідний підхід, який інтегрує найбільш сильні сторони існуючих підходів до навчання. У цьому контексті поділяємо думку Н. Лейтеса, що така інтеграція передбачає «уточнення на основі цих наук наявних у педагогіці понять і уявлень про закономірності педагогічного процесу, а іноді введення нових понять, які більш точно відображають педагогічний процес» [7, с. 10].

Такими підходами є процесуальний підхід, що розвиває ідеї системного підходу, розглядаючи систему розвитку здібностей учнів як цілісний процес реалізації функцій, а також технологічний підхід, зорієнтований на створення системи, яка передбачає постановку цілей та їх максимальне уточнення відповідно до запланованих результатів навчання, організацію перебігу навчання, що гарантує досягнення поставлених цілей, наявність засобів діагностики поточного стану, коригування процесу та завершальну оцінку результатів.

На основі злиття сутнісних і змістових ознак цих підходів вважаємо, що у дослідженні проблеми розвитку творчих здібностей методологічним підходом може бути процесуально-технологічний, в якому відобразатимуться вищезазначені процесуальний та технологічний

аспекти. Пояснимо свою позицію: освітній процес для кожної школи є головним, саме він породжує основні результати розвитку. Щоб процес формування та розвитку знань, умінь і творчих здібностей старшокласників був ефективним, необхідно створити систему управління та підібрати методи, які забезпечать безупинну реалізацію взаємозалежних функцій, орієнтованих на досягнення поставленої мети. З позиції технологічності цей підхід дозволяє орієнтувати весь перебіг розвитку творчих здібностей на прогнозовані цілі, проектувати процес розвитку на гарантоване досягнення результатів, діагностувати поточний та кінцевий стани, а головне – об'єктивно оцінювати результати діяльності.

Таким чином, поєднавши основні ознаки перерахованих аспектів, можемо визначити концептуальний методологічний підхід, що виводить дослідження на якісно новий рівень, дозволяє створити і впровадити у практику цілісну систему формування та розвитку політехнічних знань, конструктивних вмінь і творчих здібностей учнів в умовах старшої профільної школи.

Здавна відомо, що основним визначенням людини як суб'єкта є здібності, які формуються через засвоєння індивідом вироблених людством способів діяльності та виявляються у процесі цієї діяльності. Розробка основних положень психології здібностей належить С. Рубінштейну, який розкриває поняття «здібності» через особливості особистості, що визначають придатність до діяльності [11, с. 227].

В аналізованій нами системі діяльність розглядається як ціле, що має свою структуру та компоненти: мету, яка визначається потребою; мотиви як спонукання до діяльності; способи виконання діяльності як шлях досягнення мети; результат як підсумок діяльності. Мотиви та здібності – два взаємозалежні психологічні поняття, включених як у поняття особистості, так і в поняття діяльності.

Осмилення феномена діяльності дозволило визначити місце і значення здібностей у діяльності, виявити умови, за яких діяльність стає засобом розвитку особистості загалом та її здібностей зокрема. Аналіз загальноприйнятих трактувань поняття «здібності» у філософських і психологічних дослідженнях привів нас до розуміння здібностей як синтезу властивостей і якостей особистості, що виявляються і розвиваються у процесі оволодіння діяльністю та забезпечують її результативність.

Для дослідження важливим є положення про те, що здібності існують лише в розвитку. Так, С. Рубінштейн вважав особливістю процесу існування здібностей їх спіралеподібний розвиток: «реалізація можливості, що становить здібність одного рівня, відкриває нові можливості для подальшого розвитку, для розвитку здібностей більш високого рівня» [11, с. 227].

Розвиток здібностей здійснюється як у процесі практичної, так і теоретичної діяльності. Загальні здібності, за даними Ю. Гільбуха, В. Давидова, Я. Пономарьова та інших вчених зумовлюють можливість швидкого й ефективного оволодіння широким колом форм доцільної активності в багатьох видах діяльності. Зауважимо, що з-поміж загальних здібностей виокремлюють креативність як загальну здатність до творчості.

Співвідношення понять «креативність» і «творчі здібності» знайшло відображення у дослідженнях продуктивного мислення відомих західних психологів Дж. Гілфорда, В. Келлера, Г. Майера, Дж. Резнуллі, Е. Торренса а також вітчизняних: Ю. Гільбуха, В. Клименка, В. Моляко, В. Роменця та ін. Поділяємо погляди Д. Богоявленської, що вирішення проблеми необхідно розглядати не лише як засіб для реалізації зовнішніх стосовно пізнання цілей, а й приймати пізнання як ціль. Такий підхід пов'язаний з розумінням того, що творчі здібності – це інтегральна характеристика особистості, яка містить рівень інтелектуального розвитку, мотивацію та ставлення людини до світу [2, с. 45]. Це зумовлює необхідність розглядати творчі здібності як за результативністю, так і за процесуальними характеристиками творчої діяльності.

У результаті досліджень В. Андрєєва, І. Волощука, В. Роменця, В. Теплова, В. Шадрікова та інших науковців виявлено, що творчі здібності містять перцептивні, інтелектуальні і характерологічні властивості та якості особистості, зокрема: 1) мотиваційно-творчу активність і спрямованість особистості (творчий інтерес, захопленість, прагнення до лідерства); 2) інтелектуально-логічні здібності (здібності аналізувати, визначати поняття, систематизувати, узагальнювати і класифікувати); 3) інтелектуально-евристичні здібності (здібності висувати гіпотези, асоціативність мислення, незалежність суджень); 4) комунікативно-творчі здібності

(здібності співпрацювати, захищати власні погляди й ідеї, акумулювати та творчо використовувати досвід інших); 5) індивідуальні здібності особистості, що сприяють успішності творчої діяльності (працездатність, завзятість, незалежність у виборі мети і тактики її досягнення).

Реальні умови для участі старшокласників у творчій діяльності в системі технологічної освіти, на нашу думку створює система профільного навчання. Узагальнюючи різні підходи до освіти та з огляду на особливості профільного навчання, нами визначено такі особливості процесу розвитку творчих здібностей старшокласників в умовах профільної технологічної підготовки:

- орієнтація на принцип неперервного розвитку особистості у парадигмі реалізації нею своєї особистісної функції;
- діяльність особистості як механізм перетворення зовнішніх впливів у власне розвивальні новотвори як продукти творчого розвитку;
- персоналізація педагогічного впливу, перетворення суперпозиції педагога і субординованої позиції учня в особистісно-рівноправні позиції співробітництва;
- створення умов для самореалізації особистості з огляду на перспективу майбутньої професійної діяльності.

У результаті сутнісно-логічного аналізу проблеми розвитку творчих здібностей учнів в умовах профільного навчання з'ясовано, що: 1) актуальність проблеми зумовлена зростаючою потребою суспільства в особистостях з максимально розвиненими творчими здібностями, які братимуть активну участь у вирішенні соціально-економічних проблем; 2) розвиток творчих здібностей особистості є важливим чинником й умовою профільної технологічної підготовки старшокласників у середовищі, в якому поєднується самоосвіта з різними видами творчої діяльності, а також реалізується співтворча взаємодія учасників освітнього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беликов В. А. Личностная ориентация учебно-познавательной деятельности (дидактическая концепция) / В. А. Беликов. – Челябинск: ЧГПИ «Факел», 1995. – 142 с.
2. Богоявленская Д. Б. Путь к творчеству / Д. Б. Богоявленская. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
3. Бойко М. П. Фізико-технічна творчість учнів: навч. посібник / М. П. Бойко, Є. Ф. Венгер, О. В. Мельничук. – К.: Вища школа, 2007. – 262 с.
4. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.
5. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.
6. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / під ред. Л. М. Проколієнко; упоряд.: В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, Г. С. Костюк. – К.: Рад. школа, 1989. – 609 с.
7. Лейтес Н. С. Способность и одаренность в детские годы / Н. С. Лейтес. – М.: Знание, 1984. – 80 с.
8. Мейли Р. Структура личности / Р. Мейли // Субъект деятельности: Общая психология: сб. текстов; ред. В. В. Петухов; сост. Ю. Б. Дормашев, С. А. Капустин, Е. Е. Насиновская. – М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, 1998. – Вып. 2. – С. 124–256.
9. Моляко В. О. Психология конструкторской деятельности / В. А. Моляко. – М.: Машиностроение, 1983. – 134 с.
10. Наукові і освітянські методології та практики: монографія / ред. кол.: В. П. Андрущенко, В. А. Рижко, С. Б. Кримський та ін. – К.: ЦГО НАН України, 2003. – 763 с.
11. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: учеб. пособие для студ. высших учеб. заведений / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2006. – 713 с.
12. Теплов Б. М. Способности и одаренность / Б. М. Теплов // Избранные труды: в 2 т. – М.: Педагогика, 1985. – Т. 1. – 329 с.